

УДК 342.723

**Л.О. ВАСЕЧКО**, Національна академія прокуратури України

## **ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ВПЛИВОМ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

*Ключові слова: права людини, гарантії прав людини, глобалізація, універсалізація*

Дослідження, присвячені правам людини, мабуть, не втратять свою актуальність ніколи. Не зважаючи на той факт, що дане питання є об'єктом досліджень широкого кола науковців, перелік питань, які підлягають вивченню, є невичерпним. Перш за все, це обумовлено тим, що відповідно до трансформацій, які відбуваються у суспільстві в цілому, змінюються й підходи до визначення поняття, обсягу, способів забезпечення та захисту прав людини.

Безумовно, процеси глобалізації, що відбуваються в світі, справляють значний вплив як на право окремої держави, так і на право як таке. Є.Г. Лук'янова цілком обґрунтовано визначає гуманізацію та демократизацію як одну з основних тенденцій розвитку права в умовах глобалізації [1, с.88].

Актуальність дослідження прав людини в умовах глобалізації пояснюється і надзвичайною важливістю даного питання як для окремого індивіда, так і для держави та світу в цілому, і численністю наукових конференцій, які присвячені пов'язаним з цим питанням, і значною кількістю наукових робіт, в яких розглядаються певні аспекти вказаного явища.

У XVII-XVIII століттях сформувалась ліберальна доктрина прав людини. Саме в цей період народжувались наукові праці таких відомих європейських мислителів, як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант та ін. Разом із тим, не слід забувати і про вітчизняні здобутки у цій сфері. Так, наприклад, проект конституції Пилипа Орлика (1710 р.) містив надзвичайно прогресивні

для того часу ідеї щодо прав людини, зокрема, закріплював принцип рівності.

Права людини становлять значний науковий інтерес і для сучасних дослідників. Так, дослідженню окремих аспектів правового статусу людини в умовах глобалізації приділяли увагу такі вчені, як Є.Г. Лук'янова, М.М. Марченко, Л.Г. Удовика, О.В. Осинська, О.С. Смірнова та ін. Разом із тим, значна кількість положень, які стосуються сучасного стану розвитку прав людини, залишається дискусійними та недостатньо вивченими. Тому метою даної статті є визначення основних тенденцій розвитку прав людини в умовах глобалізації, а також реальності прав і свобод людини у сучасних умовах. Її новизна полягає в аналізі поняття реальності прав людини в умовах глобалізації, визначенні правових гарантій захисту прав особи, а також взаємозв'язку прав людини з глобалізаційними процесами.

Права людини – це гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток, та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей [2, с.218].

Якщо розглядати процес розвитку ідеї про права людини у історичному аспекті, то не можна не зауважити, що еволюція прав людини тісно взаємопов'язана із розвитком глобалізаційних процесів. Не будемо вдаватись у ґрунтовний аналіз історичного характеру прав людини, адже дане питання є досить складним, об'ємним та може слугувати об'єктом окремого дослідження. Ми візьмемо за основу найбільш розповсюджений (відповідно – найменш дискусійний) підхід до історії становлення прав людини.

Так, ми повинні розуміти, що ідеї прав людини зароджуються у найдавніші часи. Не зважаючи на те, що у часи рабовласництва існувало розмежування «вільних» та «невільних» людей («громадяни» та «негромадяни» у Римській імперії), ідеї, що виникали у ті часи, стали основою, «фундаментом» для побудови майбутньої концепції прав людини.

У цілому, найбільш розповсюдженою, такою, що виникла у результаті систематизації прав людини на різних етапах історичного розвитку, є теорія трьох поколінь прав людини. Виділення трьох поколінь прав значною мірою є умовним, але воно наочно показує послідовну еволюцію в розвитку даного інституту, історичний зв'язок часів, загальний прогрес у цій галузі [3, с.115].

Перше покоління прав людини – невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права, проголошені свого часу першими буржуазними революціями. До першого покоління прав відносять права на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, право на свободу від довільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін. Прийнято вважати, що додані права встановлюють певні обмеження для держави – проводять межу для державного втручання у життя людини.

Друге покоління прав людини характеризується поглибленням особистих (громадянських) і розвитком соціально-економічних і культурних прав (наприклад, право на працю, відпочинок, медичну допомогу та ін.). Це покоління сформувалося під впливом соціалістичних ідей, в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Такі вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб; вони доповнили собою колишні права, отримали відображення у відповідних документах ООН.

Третє покоління прав людини називають солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини і правами народів. До таких прав відносять: право на мир, безпеку, незалежність, на здорове на-

вколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства у цілому. Становлення третього покоління прав людини пов'язують з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни (право народів на самовизначення, територіальну цілісність, суверенітет, позбавлення від колоніального гноблення і т.д.) [2, с.213–214; 3, с.116–118]. Як ми бачимо, третє покоління прав людини найтісніше пов'язане з глобалізаційними процесами.

Разом з тим, важко не погодитись із позицією О.Ф. Скакун стосовно того, що сьогодні можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини. Обґрунтованість такої позиції пояснюється наступними тенденціями: 1) значний розвиток інформаційних технологій та технологій зв'язку обумовлює виникнення як нових можливостей для реалізації прав людини та способів їх забезпечення, так і створює певні ризики, а, отже, спричиняє розширення прав людини з метою їх захисту; 2) нові можливості, обумовлені відкриттями в галузі медицини, генетики, створюють необхідність виникнення та законодавчого закріплення нових прав людини, а також і встановлення певних обмежень [2, с.213–214]; 3) розвиток харчових технологій, технологій виробництва обумовлює розширення прав споживачів (зокрема, що стосуються отримання інформації стосовно товарів) тощо.

Слід підкреслити, що четверте покоління прав людини ніяким чином не означає нівелювання попередніх поколінь. Кожне наступне покоління доповнює, уточнює попереднє, відповідно і перелік прав таким чином розширюється або ж уточнюється. Саме тому досі актуальною залишається тенденція широкого поширення поряд з індивідуальними правами (правами людини) колективних прав. По суті дана тенденція є однією з ключових у сфері глобалізації прав людини.

*Глобалізація у сфері забезпечення прав людини* сприяє стандартизації цього напрямку та забезпечує право на захист людиною своїх

прав як на рівні держави, так і на міжнародному та загальносвітовому рівні.

О.С. Смірнова розглядає глобалізацію як довготривалий, такий, що існує протягом багатьох століть, процес засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин, які в подальшому отримали нормативне закріплення, як в національному законодавстві держав, так і в міжнародному праві [4, с.35]. Таким чином, глобалізація фактично ототожнюється з процесом становлення та розвитку інституту прав людини.

Ключовим моментом глобалізації у сфері прав людини є універсалізація вказаної сфери. Універсальний характер прав людини сьогодні, в принципі, не оспорується. Проте не можна сказати, що у науці сформовано однозначне розуміння універсальності прав людини.

Так, М.М. Марченко визначає універсалізацію (у відношенні до прав людини) як всезагальний, всеохоплюючий характер прав людини, різносторонність та адекватне застосування до будь-якої людини, соціуму, незалежно від їх особливостей. Універсалізація, на його думку, також означає адекватне сприйняття прав людини і однакове їх застосування як на глобальному, так і на кожному з регіональних рівнів [5, с.384]. А.М. Цукатова універсалізацію прав людини ототожнює із загальним сприйняттям єдиних стандартів прав людини, проголошених, зокрема у Загальній декларації прав людини [6, с.112]. Р.Ф. Хабіров зазначає, що універсальність прав людини основана на цінностях християнської (західної) цивілізації та ґрунтується на прийнятності та загальновизнаності стандартів для кожної держави [7, с.7].

Тобто, перед нами постає питання – у чому першочергово проявляється універсалізація прав людини: у декларуванні (визнанні, сприйнятті) єдиних стандартів у галузі прав людини, у однаковому застосуванні прав людини чи у створенні єдиних механізмів їх забезпечення та захисту?

На нашу думку, повною мірою говорити

про існування універсалізації можна лише за умов поєднання усіх трьох зазначених елементів. Тобто, *універсалізація прав людини* – це процес нормативного закріплення на національному рівні встановлених на міжнародному та загальносвітовому рівнях єдиних стандартів прав людини, а також запровадження універсальних механізмів їх реалізації, забезпечення та захисту.

Разом із тим, необхідно зауважити, що універсалізація прав людини є ключовою, але не єдиною тенденцією їх розвитку. Зокрема, низка авторів цілком обґрунтовано доводять існування поряд із процесами універсалізації прав людини, процесів регіоналізації.

Регіоналізацію в галузі прав людини розглядають як процес створення стандартів та контрольних механізмів захисту прав людини відповідно до традицій та культури регіональних утворень [6, с.117]. Ми цілком підтримуємо таку позицію, проте все ж таки вважаємо регіоналізацію одним із етапів універсалізації. Тобто, регіоналізація вкрай необхідна задля подолання національних кордонів, адже впровадження певних стандартів у процесі регіоналізації відбувається із збереженням культурних та духовних особливостей регіону, отже, перехід від виключно національного до наднаціонального регулювання забезпечення прав людини відбувається більш «м'яко».

На нашу думку, слід особливу увагу звернути на забезпечення та захист прав людини, на реальність прав і свобод людини в умовах глобалізації. Можна зустріти значну кількість термінів (які досить часто вживаються як синоніми), що пов'язані із забезпеченням прав людини. Найбільш розповсюдженими є: «гарантії прав людини», «заходи забезпечення прав людини», «засоби захисту прав людини».

Реальність прав людини визначають як об'єктивне існування прав людини, що забезпечується чітким формулюванням їх складових елементів в законодавчих актах, офіційно встановленою процедурою (процесом) їх реалізації, ефективним судовим і адміністративним захистом у разі їх порушен-

ня [8, с.522]. Отже, *реальність прав людини* – це можливість дійсної реалізації, охорони, захисту та поновлення у разі порушення прав особи. Для забезпечення реальності прав людини існують гарантії прав і свобод особи.

Гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина розглядають як систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. При цьому слід зазначити, що охорона прав і свобод – це стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання. Захист же прав людини – це певні засоби протидії порушенню прав людини та способи поновлення порушених прав [2, с.219]. Тобто, охорона прав людини спрямована на недопущення порушення прав людини, а захист – на подолання наслідків порушення.

Гарантії прав людини є комплексним явищем, проте слід зазначити, що найважливішою складовою системи гарантій прав людини можна сміливо назвати юридичні (правові) гарантії. Адже саме від того, наскільки детальною є регламентація прав людини, наскільки чітко встановленим є механізм охорони та захисту прав людини, залежить реальність прав людини.

Низка авторів юридичні (правові) гарантії прав людини розглядають як «встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, які забезпечують здійснення зазначених прав та свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони та захисту» [9, с.271]. Проте, ми не поділяємо думку щодо визначення правових гарантій лише у якості принципів та норм. Доцільним видається віднести до юридичних гарантій прав людини також і правовий механізм їх забезпечення. Так, О.Ф. Скакун правові (юридичні) гарантії прав людини розглядає як систему юридичних засобів і способів охорони і захисту прав людини і громадянина [2, с.220].

На нашу думку, *правові гарантії прав людини* – це регламентована державою система правових заходів та засобів забезпечення реалізації, охорони та захисту прав людини.

Отже, у такій інтерпретації гарантій прав людини можна говорити, що гарантії прав і свобод людини складаються з наступних елементів: 1) правові заходи забезпечення прав людини; 2) правові засоби реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини.

Під правовими заходами забезпечення прав людини розуміють заходи щодо розробки, прийняття, запровадження і реалізації безпосередньо норм права, направлених на забезпечення прав і свобод людини [10, с.6].

У цілому погоджуючись із запропонованим визначенням, ми все ж вважаємо більш доцільним *правові заходи забезпечення прав людини* розглядати лише в якості процесу регламентації прав людини, порядку їх здійснення та засобів забезпечення. Реалізація ж вказаних норм права, на нашу думку, є складовою поняття правових засобів забезпечення прав людини.

В цілому правові засоби забезпечення прав людини визначають як «матеріально-правові та процесуальні норми і процедури, що використовуються юрисдикційними органами на вимогу правомочної особи для примусового поновлення її порушеного права, а також ті правовідносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням своїх повноважень юрисдикційними органами, і правозастосовні акти, які спрямовані на реалізацію прав правомочною особою» [11, с. 149]. Тобто, у такому розумінні правові засоби фактично ототожнюються із правовими гарантіями прав людини. Ми вважаємо за доцільне розмежувати ці поняття та пропонуємо розглядати *правові засоби забезпечення прав людини* як безпосередню діяльність компетентних органів, а також конкретної особи, спрямована на реалізацію, охорону та захист прав людини та правовідносини, які виникають у зв'язку з цією діяльністю. Тобто, правові заходи забезпечення прав людини ми розглядаємо як процес створення умов для реалізації, охорони та

захисту прав, а правові засоби – це дія цих встановлених норм, втілення їх у життя.

В умовах глобалізації правові гарантії прав людини, так само як і права людини в цілому, підпадають під дію регіоналізації та універсалізації. І ми повинні розуміти, що в умовах глобалізації можливості людини у сфері реалізації та захисту своїх прав розширюються. Яким чином людина може відстояти свої права у випадку, якщо вичерпано усі правові засоби захисту своїх прав за законодавством держави, громадянином якої вона є? Звернутись до наддержавного органу (до Європейського суду з прав людини, Комісії з прав людини). Проте, слід зауважити, що первинною і основною ланкою гарантування прав людини залишається національна держава. Це обумовлено наступними чинниками: 1) наявність у держави реального механізму забезпечення виконання правових норм; наявність апарату примусу; 2) чітко визначена сфера дії правових норм – діють, як правило, в межах території держави, а також за її межами щодо власних громадян та юридичних осіб-резидентів; 3) сучасна соціальна держава повинна бути зорієнтована в першу чергу на реальне забезпечення та захист прав і свобод власних громадян [12, с.61], на відміну від міжнародних відносин, де перш за все відстоюються державні інтереси; 4) наявність бюджету та можливості його наповнення за рахунок стягнення податків, зборів та інших обов'язкових платежів; 5) можливість особи звернутись до наддержавних органів за захистом своїх прав виникає тільки у разі вичерпання національних засобів їх захисту.

Як ми бачимо, не зважаючи на значну кількість міжнародних організацій, провідну роль у забезпеченні прав людини на сьогодні все ж таки відіграє держава. Перед державою стоїть складне завдання зберегти та посилити свій авторитет як на міжнародному рівні, так і серед власних громадян і, таким чином, самостійно визначати пріоритетні напрямки регулювання для забезпечення набуття та використання людиною прав та свобод. Разом із тим, не слід забувати, що у сучасному

світі, на жаль, існує значна кількість загроз та перешкод для реалізації та захисту прав людини, які потребують окремого дослідження та пошуку шляхів їх подолання.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Лукьянова Е. Г. Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации / Е. Г. Лукьянова // Государство и право. – 2004. – № 7. – С. 84–89.
2. Скакун О. Ф. Теория держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
3. Матузов Н. И. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 270 с.
4. Смирнова Е. С. Проблемы правового статуса иностранцев в условиях глобализации : автореф. дисс. на соиск. науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Е. С. Смирнова. – М., 2009. – 60 с.
5. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
6. Право и права человека в условиях глобализации (научная конференция) / мат. подгот. Н. В. Колотова // Государство и право. – 2006. – № 2. – С. 105–120.
7. Хабилов Р. Ф. Актуальные проблемы соотношения понятий права человека, суверенитета, государства / Хабилов Р. Ф. // История государства и права. – 2007. – № 23. – С. 5–9.
8. Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян / О. В. Турута // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 519–523 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10tovicg.pdf>.
9. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизація. Розвиток / [Журавський В. С., Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М.] ; за заг. ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
10. Розенфельд Н. А. Про поняття «праве забезпечення» в контексті глобалізаційних

процесів / Н. А. Розенфельд // Вісник Чернігівськ. держ. ін-ту права, соціальних технологій та праці (серія Право. Економіка. Соціальна робота. Гуманітарні науки). – 2008. – № 1. – С. 5–9.

11. Авдюгін Р. Г. Конституційно-правові

засоби забезпечення прав людини в Україні / Р. Г. Авдюгін // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 148–152.

12. Серета Г. П. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник / Г. П. Серета, С. Г. Стеценко. – К. : КНТ, 2009. – 184 с.

*Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації / Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 121–126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vlovpg.pdf>*

Розглянуто питання розвитку прав людини у взаємодії із глобалізаційними процесами. Визначено поняття глобалізації у сфері забезпечення прав людини та виокремлено основні тенденції розвитку прав людини у сучасних умовах. Розглянуто правові гарантії прав людини та їх структурні елементи. Доведена провідна роль держави у сфері забезпечення прав людини.

\*\*\*

*Васечко Л.А. Эволюция прав человека под влиянием процессов глобализации*

Рассмотрены вопросы развития прав человека во взаимодействии с глобализационными процессами. Определено понятие глобализации в сфере обеспечения прав человека и выделены основные тенденции развития прав человека в современных условиях. Рассмотрены правовые гарантии прав человека и их структурные элементы. Доказана ведущая роль государства в сфере обеспечения прав человека.

\*\*\*

*Vasechko L.A. Evolution of Human Rights under Globalization*

The questions of human rights under globalization are studied. The concept of globalization in the area of human rights as well as the main trends in human rights in up-to-date context is determined. The legal guarantees of human rights and their structural elements are analyzed. The major role of the state in the field of human rights is proved.